

DAVID HUME'DA ZİHİNSELİN İNKÂRI VE OLASILIK DÜŞÜNÇESİ

İlyas ALTUNER*

ÖZET

Hume, bütün düşüncelerin izlenimler ve onların soluk kopyaları olduğundan hareketle, bilimi olasılığın çemberinde eritmeye çabalamıştır. Ona göre, her şey mutlak bir neden-sonuç ilişkisine mahkum değil, aksine zihni bile inkar edecek denli bir olumsuzluğa bağlıdır.

ABSTRACT

Hume, beginning from the conception of which all ideas are impressions and their faded copies, he endeavors to melt the science in the circle of probability. According to him, everything is not convict to the relation of cause and effect, on the contrary, it is depended on a contingency that which even may deny the mind.

GİRİŞ

Bu yazıda, David Hume (1711-1776) felsefesinin zihin konusuna bakışını ve bu bakış açısının getirdiği sonuçları göstermeye çalışacağız. Ada felsefesinin görgücü tutumunun en üst düzeyde görüldüğü dönemin zirvesinde bulunan Hume, bu görgücü tavrını o kadar genişletir ki, Berkeley'in idealizme geçişine karşıtlık içinde tümünden bir deneyim felsefesi ortaya koyar. Zihinsel olaylar ve düşünceler için deneyimin soluk kopyaları diyen filozofun bu tavrı, Locke'un görgül felsefesinin izleği durumundadır. Ancak Hume, bu görgül durumdan bir kuşkuculuğa, bilimsel kuşkuculuğa kadar uzanarak nedensellik kuramının o sarsılmaz egemenliğine savaş açmış görünmektedir. Çünkü nedensel sandığımız olaylar zincirini alışkanlıkların bir ürünü saymak, onları salt aklın bir yanılgısı olarak görmek, ussallığı bir anlamda inkâra varacak derecede deneyime indirgemek, Hume felsefesinin ana kesimlerini oluşturur. Olasılıklar dizisinin

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Öğrencisi.

zamanla nedensellik olarak görülmesi her ne kadar doğal olsa da, Hume, insan zihninin olaylar arasında zorunlu bağlantı olduğunu sanmasının bir yanlış anlama olduğunda ısrar eder. Bu ısrarı onu içinden çıkılmaz bir kuşkuculuğa götürür ki, burada filozof, Locke'un görgücülüğünü bile eleştirir. Onun deneyim kavramına bağlı olmasına rağmen, sonunda ondan bile ileri giderek nesnelliğin boyutlarını bir olasılıklar dizisiyle sonlandırır.

1. İzlenimler ve Düşünceler

Hume için, zihinsel çalışmaları anlamak açısından Locke'un *ide* kavramı gibi tek bir kavramı, yalnızca *anlama yetisi* (understanding) kavramını kullanmak yeterlidir. Hume'un zihin felsefesi hakkında yazmak, aynı zamanda onun bütün felsefesi hakkında yazmaktır.¹ Hume bütün bilimlerin insan bilgisi dâhilinde ele alınması gerektiğinden bahisle, *insan bilimi* (the science of man) dediği şeyi her şeyin en başına yerleştirerek onun bütün diğer bilimlerin temelini oluşturan biricik şey olduğunu ve onu araştırmanın yalnızca deneyim (experience) ve gözlem (observation) denilen görgücü ilkeyle yapılabileceğini öne sürer.² Bu, Locke ile felsefenin araştırma ve bilgi edinme ilkesi durumuna gelen görgücü anlayışın bir uzantısı olarak karşımıza çıkar.

Hume, *İnsan Doğası* üzerine yazdığı eserin ilk bölümünde bilgiye konu olan şeylerin en temel öğelerine kadar inmeyi amaçlar ve bunu yapmak için de bilginin işlemlerini analiz ederek öncelikle zihnin algılarını *izlenimler* (impression) ve *ideler* (idea) olarak belirlemekle işe başlar. Hume, bu ayrımın algıların kuvvet ve dirilik derecelerine göre yapıldığını ifade eder.³ Gözümüzü kapayıp odamızı düşündüğümüz zaman oluşturduğumuz düşünceler, duyumsadığımız izlenimlerin doğru birer örnekleri olmalarından dolayı birinin ötekinde bulunmayan herhangi bir durumu olmadığını söyleyerek idelerin, izlenimlerin birer kopyası olduğunu vurgulayan Hume, yine bir sesi duyma, bir şeyi görme, bir şeye dokunma, bir kimseyi sevme veya ondan nefret etme gibi

¹ John Biro, "Hume's New Science of the Mind", *The Cambridge Companion to Hume*, ed. David Fate Norton, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 33.

² David Hume, *An Inquiry Concerning Human Understanding*, ed. Charles W. Hendel, New Jersey: Prentice Hall, 1995, s. 16. [*Inquiry* kısaltmasıyla esere atflar, sayfa numarasıdır.]

³ Hume, *Inquiry* 26-7.

algılara *izlenim*, izlenimlerin *düşünme* (thinking) ve *usavurmadaki* (reasoning) soluk kopyalarına da *ide* demektedir.

“İnsan anlığının tüm algıları kendilerini *izlenimler* ve *düşünceler* olarak adlandıracağım iki ayrı türe çözerler. Bunların aralarındaki ayırım anlığa ulaşmalarını ve düşünme yetimize ya da bilincimize doğru ilerlemelerini sağlayan kuvvet ve dirilik derecesinden oluşur. En büyük kuvvet ve yeğinlikle giren algıları *izlenimler* olarak adlandırabiliriz; ve ruhta kendilerini ilk kez gösteren tüm duyum, tutku ve duygularımızı bu ad altına alıyorum. *Düşünceler* ile bunların düşünmede ve uslamamadaki zayıf imgelerini demek istiyorum.”⁴

O’na göre, düşünceler izlenimlerin kopyaları oldukları için, ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar, izlenimlere geri götürülebilirler. İlk bakışta bu kaynaktan en uzak görünen düşünceler bile daha derine varan bir inceleme sonucunda görüleceği gibi yine aynı kaynaktan gelirler. Eğer bir duyu organının eksikliğinden dolayı bir insan duyular dünyası ile ilgili izlenimlere sahip değilse, aynı konuda idelere de sahip değildir. Örneğin, gözleri görmeyen biri renklerin izlenimine sahip olamadığı için renklerle ilgili bir fikre de sahip olamaz. Aynı şekilde uysal ve yumuşak huylu bir adam intikam arzusu veya zulmetme ile ilgili bir düşünce edinemeyeceği gibi, bencil ve duygusuz bir insan da dostluk ve yüce ruhluluğun kutsallığını kolayca kavrayamaz.⁵

Hume, bütün düşüncelerin kaynağının izlenimler olduğu tezini temellendirirken bu teze aykırı örneklerin varlığını da kabul eder. Ancak bunlar o kadar azdır ki, bu tezi çürütmek için yeterli değildir. Uzun zaman gözleri gören bir insanın, mavi rengin tek bir tonu hariç bütün renklerin bütün tonlarını bildiğini kabul edelim. Bu kişinin önüne mavi rengin bütün tonlarını bilmediği ton hariç olmak üzere koyduğumuzu varsayarsak, açıktır ki, bu kişi rengin o tonunun eksik olduğu yerde bir boşluk sezecek ve birbirine bitişik olan renk tonları arasında diğerlerinden farklı olan bir tonun bulunması gerektiğini hissedecektir. O halde acaba bu kişi imgelem sayesinde bu boşluğu doldurmaya ve duyularının kendisine hiçbir zaman vermemiş olduğu renk tonu düşüncesine

⁴ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1997, 1.1.1. [*İnceleme* kısaltmasıyla verilecek esere atıflar, bölüm ve paragraf numarasıdır.]

⁵ Hume, *Inquiry* 28-9.

kendiliğinden ulaşabilecek midir? Az da olsa bu kişinin bunu yapabilecek olduğuna inananlar vardır. Ve bu yalın düşüncelerin her zaman ve her durumda izlenimlerden çıkmış olmadığının kanıtı olarak sunulabilir. Ancak böyle örneklemeler çok az sayıda olduğundan dolayı, genel kuralı değiştirmeyi gerektirmezler.⁶

Hume, izlenim ve düşünce arasında ayırım yaptıktan sonra bunları bir de yalın ve karmaşık olarak ikiye ayırır. Yalın düşüncelerin yalın izlenimlere birebir karşılık geldiğini kolayca tespit edebileceğimizi, ancak karmaşık düşüncelerin karmaşık izlenimlerle birebir örtüşmesi kuralının evrensel olmadığını ifade eder. Bundaki temel etkenin yalın düşüncenin bölünmeyi kabul etmemesine karşın, karmaşık düşüncenin bölünmeyi kabul etmesi ve izlenimleriyle düşüncelerinin eşlenmemesi olduğunu görmek kolaydır. Düşünüm izlenimleri yalnızca onlara karşılık gelen düşüncelere önsel olmalarına rağmen, duyumunkilere karşı *sonsal* (posterior) bir konumdadırlar ve onlardan türerler.⁷ Yalın izlenimlerin onlara karşılık gelen düşüncelere *önsel* (prior) oldukları ve kuraldışı durumların fazlaca bulunduğu göz önüne alındığında, Hume'a göre izlenimlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Burada filozof, izlenimleri *duyum izlenimleri* (impression of sensation) ve *düşünüm izlenimleri* (impression of reflexion) olmak üzere iki türe ayırır. İzlenimler bellek ve imgelem tarafından yakalanarak düşünce haline gelirler. Bu düşünceler de ruha geri dönerek düşünüm izlenimleri halini alırlar. Düşünüm izlenimlerinin kökeninde yine duyum izlenimleri vardır.⁸

Herhangi bir izlenim zihinde bulunurken yine orada kendini bir düşünce olarak gösterir ve bunu iki ayrı yolla yani ya yeni görünüşü içinde ilk diriliğinin önemli bir derecesini koruduğu ve bir izlenimle bir düşünce arasında biraz ara bir konumda olduğu zaman ya da o diriliği bütünüyle yitirdiği ve tam bir düşünce olduğu zaman yapabilir. İzlenimleri iki yolla yinelemeyi sağlayan yetinin birine *bellek* (memory) ve diğerine de *imgelem* (imagination) denir. Hume, bellek ve imgelem arasındaki farkı, izlenim ve düşünce arasındaki farkla

⁶ Hume, *Inquiry* 29-30.

⁷ Hume, *İnceleme* 1.1.1.

⁸ Hume, *İnceleme* 1.1.2.

bir tutarak özdeşleştirir. Bellek düşünceleri imgelem düşüncelerinden dirilik ve canlılık bakımından daha üstün durumdadır.

“İlk bakışta açıktır ki bellek düşünceleri imgeleminkilerden çok daha diri ve güçlüdürler ve birinci yeti nesnelerini ikincisi tarafından kullanılanlardan daha seçik renklerle boyar. Herhangi bir geçmiş olayı anımsadığımızda, düşüncesi anlık üzerine zorlayıcı bir yolda akar; buna karşı imgelemde algı zayıf ve gevşektir ve anlık tarafından uzun bir süre boyunca kararlı ve düzenli olarak saklanabilmesi güçtür.”⁹

2. Zorunlu Bağlantı Düşüncesi

Zihnin düşünceleri arasında bir bağlantı bulunması gerekir. Eğer düşünceler arasında bu bağlantı (connexion) olmasaydı, onları ancak şans bir araya getirebilirdi. Hume, düşünceler arasında belli bir bağ (bond), bir düşüncenin doğal olarak diğerini getirmesini sağlayan belli bir çağrıştırmacı nitelik olmaksızın, düzenli olarak karmaşık düşüncelerde yer almalarının imkânsız olduğunu söyler. Buna *düşüncenin çağrışımı* (association of idea) adını vermeyi uygun bulan Hume, bunun *birleştirici ilke* (uniting principle) olduğunu söyler.¹⁰ Hume, düşünceler arasında bağ kuran bu üç ilişki biçimini verdiği portre ve yara örneğiyle açıklar: Bir resmin bize aslını çağrıştırması *andırım* (resemblance), bir evin odalarından birinden söz edildiğinde diğer odaların düşüncesinin doğması *bitişiklik* (contiguity), bir yara düşüncesinin bir acı düşüncesini birlikte getirmesi *neden* (cause) veya *etki* (effect) ile açıklanabilir.¹¹

İnsan aklının araştırması gereken bütün konular *düşünce bağlantıları* (relations of ideas) ve *olgu durumları* (matters of fact) olmak üzere iki çeşittir. İlk soruşturma tarzına sezgisel ve kanıtlanmış tarzda kesin olan olumlu önermelerden oluşan geometri, cebir ve aritmetik girer. Bu Örneğin, *hipotenüsün karesi iki dik kenarın karelerinin toplamına eşittir* ve *üç kere beş otuzun yarısı eder* gibi önermeler kesinlik ifade eder. Bu önerme türleri,

⁹ Hume, *İnceleme* 1.1.3.

¹⁰ Hume, *İnceleme* 1.1.4.

¹¹ Hume, *Inquiry* 32.

Hume'a göre yalnızca düşüncenin işleyişiyle ortaya çıkıp evrende var olan hiçbir şeye dayanmaksızın açıklık ve kesinliklerini koruyabilirler.

İnsan aklının ikinci soruşturma alanını oluşturan olgu durumlarına ait önermeler, her ne kadar bizim için belirli olsa bile birinciler gibi kesin bir doğaya sahip değildirler. Herhangi bir olgu sorununun tersini düşünmek mümkün olduğundan bu tür bilme işlemi elimizdeki kanıt ne kadar güçlü olursa olsun yine de kesinlik oluşturmaz. Zihin tarafından kolaylıkla ve seçiklikle gerçekliğe aynı derecede uygunmuş gibi kavrandığı nedeniyle bu şeyin bir çelişki içerdiğini söyleyemeyiz. Örneğin, *güneş yarın doğmayacak* önermesi, *doğacak* önermesinden daha az kavranılır veya daha az yanlış değildir. Eğer düşünce ilişkileri üzerine akıl yürütme olsaydı, önermenin tersini düşünmek çelişki içerir ve zihin tarafından hiçbir zaman açık ve seçik olarak kavranamazdı.¹²

Şu halde ne duyularımızın ne de belleğimizin hatıralarının tanıklığı edimsel olarak ortada yokken, bize gerçek bir varlığın ve bir olgu durumunun kesinliğini veren bir seçikliğin doğasının neden ibaret olduğunu araştırmak, ilgi çekici bir iş olacaktır. Hume'a göre, felsefenin bu alanıyla gerek kadim dönem gerekse modern dönem filozoflarınca fazla ilgilenilmemiştir. Hume, olgu sorunları hakkındaki akıl yürütmelerin hepsinin *neden sonuç ilişkisine* dayanıyormuş gibi görüldüğünü söyleyerek, gerçekte yalnızca böyle bir ilişki yoluyla bellek ve duyularımızın tanıklığının ötesine gidebileceğimizi söyler.¹³

Hume, izlenimler ve düşünceler üzerine Locke çizgisinde yürüyerek görgücü bir tutum içinde fiziksel mekanizmin nedenlerini açıklamaya çalışır. Zihnin niteliği olan belleğin yalnızca izlenimleri tekrarlamakla kalmayıp aynı zamanda düzen ve durumları hakkındaki detayları da kendinde sakladığını, oysa imgelemin böyle bir sınırlamaya tutulamayacağını bildiren Hume için, karmaşık düşünceleri yalın hale getiren, onları yeniden düzenleyip birleştiren ve onları çoğaltan yaratıcı zihnin gücüdür. İmgelemin sınırlandırılmaması, insanın bitmeyen merakına ve bu merakı giderecek kurgusal araştırma arzusunun kaynağı olmasına rağmen, Newton mekanizminin yasalarına göre eyleyen ortak

¹² Hume, *Inquiry* 40.

¹³ Hume, *Inquiry* 41.

yasalar tarafından düzenlenmesine engel değildir. Böylece imgelem bir düşünceden diğer düşünceyi çıkarır, mekan ve zamanda yer alan düşünceleri birleştirir ve nedenselliğin düşünceler arasındaki birliği ortaya koymada çok daha etkili olduğunu gösterir.¹⁴

Hume, nedenselliğin ve zorunlu bağlantı düşüncesinin zihnin a priori akıl yürütme ya da çıkarsamalarıyla elde edilmiş olmayıp aksine ancak ve yalnız *deneyim* yoluyla geldiğini ve deneyin bize sürekli bir bağlantı bulunan özel nesnelere verdiği ileri sürer. Bir kimse, nesnenin görgül ve duyulur niteliklerini incelerken onun neden ve sonuçlarından hiçbirini bulamaz. İnsan için suya bakmakla onun boğucu ve ateşe bakmakla da yakıcı olduğu sonucunu çıkaramaz. Hiçbir nesne insana duyularının verdiği nitelikler yoluyla ne kendisini oluşturan nedenleri ne de kendisinin oluşturduğu sonuçları ortaya koyabilir. Bunun gibi zihinsel algılar da deneyimin yardımı olmaksızın gerçek varlıkla olguya dair şeyler üzerine hiçbir zaman hiçbir çıkarsama yapamaz. Neden ve sonuçların zihinle değil de deneyimle bulunduğunu söylemenin en kolay yolu, tanıdık nesnelere hakkında onlardan ne çıkabileceğini önceden söylemek yolundaki aciziyet durumunun apaçık göz önünde olmasıdır.¹⁵

3. Nedenselliğin İnkârı ve Olasılık

İnsan ne kadar a priori olarak çıkarımda bulunursa bulunsun, tercihini anlamını ve dayanağını ortaya koyacak durumda değildir. Her sonuç, nedeninden ayrı olan bir olay olduğu için, sonucu nedenin içinde aramak ve ortaya çıkarmak imkansız bir iştir. Aksi haldeki bir durum yine a priori değil, olsa olsa rastlantısal bir duruma işaret eder. İnsan zihninin bütün çabası doğal olayların oluşturucu ilkelerini yalınlaştırıp özel sonuçların çokluğunu da benzeşim (analogy), deney ve gözlem üzerine kurulu usavurmalar aracılığıyla birkaç genel sonuca geri götürmeyi başarmaktan ibaret bulunduğu söylenir. Ancak genel sonuçların sonuçlarına gelince, insan zihninin bunu çözmek adına

¹⁴ Hume, *İnceleme* 1.1.2-4. Ayrıca bkz. Hanratty, *Aydınlanma Filozofları: Locke, Hume ve Berkeley*, çev. Tuncay İmamoğlu & Celal Büyük, İstanbul: Anka Yayınları, 2002 s. 59-60.

¹⁵ Hume, *Inquiry* 42.

memnuniyet verici açıklaması yoktur.¹⁶ Öyle ki, Hume'a göre, zihnin kapsamı sınırlıdır ve hiçbir zaman sonsuzluğun tam ve yeterli kavramına ulaşamaz. Bunun böyle olmadığını söylemeye gerek olmadığını en yalın gözlem ve deneye bakarak anlamamız mümkündür.¹⁷

“Sonuçta bize telkin edilmiş bulunduğu zaman bile, bu sonucu bir nedene bağlayan şey, bize ister istemez keyfi görünür. Çünkü zihin ve algı açısından daima bir sürü sonuç daha vardır ki, bunlar zihne aynı derecede tutarlı ve doğal görünürler. Demek ki, gözlem ve deneyimin yardımı olmaksızın tek bir olayı belirlemeye yahut bir neden veya sonucu çıkarsamaya çalışmamız boşunadır.”¹⁸

Olguya ait bir şeyle ilgili olan her usavurmanın özü ve doğasının ne olduğu sorusuna bu akıl yürütmelerin neden sonuç bağlantısı üzerine kurulu oldukları yanıtını vermek yerinde olur. Eğer bu bağlantıyla ilgili olan bütün usavurmaların temelini ne olduğu üzerine bir soruya verilecek yanıt tek bir sözcüktür: deneyim. Araştırmayı daha derine götürme amaçlandığında, bu kez deneye göre oluşturulan bütün vargıların temelini ne olduğu sorusuna yanıt vermek oldukça zor görünür. Hume bu soruya olumsuz bir yanıt verir: Neden ve sonuçla ilgili eylemleri deneyle bildiğimiz zaman bile bu deneye göre oluşturduğumuz sonuçlar, ne zihinsel bir akıl yürütme ne de algının herhangi bir işlevi üzerine kurulu olamazlar.¹⁹

Hume, her ne kadar görgücü olsa da, deneysel bilginin bile rasyonel temellerden yoksun olduğunun gösterilebileceğini söyler. Zihin sonsuz olanın bilgisine erişmenin imkânsız olduğunu göstermekten başka bir şey hakkında kanıt gösterilemez ve açıklamada bulunamaz. İzlenimler bu açıdan kendilerini gizemli gerçeklikler olarak sunarlar. Duyulardan kaynaklanan izlenimlerin nihai nedeni insan zihninin açıklayabileceği bir şey değildir.²⁰ Kendi dışımızdaki şeylere dikkatimizi yöneltir ve imgelerimizi evrenin en son sınırlarına dek

¹⁶ Hume, *Inquiry* 44-5.

¹⁷ Hume, *İnceleme* 1.2.1.

¹⁸ Hume, *Inquiry* 44. Aşağıdaki dizelerle karşılaştırın. Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, New York: Prometheus Books, 1989, s. 18. Bilgelik bütünüyle boş ve yanlış felsefe / Yine de hoş bir büyüyle cezbedebilirdi...

¹⁹ Hume, *Inquiry* 46-7.

²⁰ Hume, *İnceleme* 1.3.5.

açarsak, gerçekte kendimizin ötesine tek bir adım dahi atamadığımız gibi, dar sınırlar içinde kalan algılarımız dışında herhangi bir varlığı algılayamadığımızı kavrarız.²¹

Hume, burada Berkeley tarafından ortaya atılan algıyla varlık ilişkisini aynılaştırma düşüncesini inkâr etmekle kalmaz, Locke tarafından ileri sürülen görgücü felsefeyi de kuşkuyla karşılar. Karmaşık düşüncelerin çözülebileceği hiçbir yalın izlenimin olmaması bir yana, metafiziksel töz (substance) düşüncesinin bir kurgudan ya da bir düşünceden başka şey olmadığını ve bunların imgelem tarafından birleştirildiğini belirterek, Locke düşüncesini eleştirir.²²

Hume'a göre, biz sonuçları yalnızca zihnimizin bir işlemiyle ve deneye dayanmaksızın keşfedebileceğimizi düşünmeye eğilimliyiz. Hume, hiçbir a priori akıl yürütmenin bu tercih konusunda herhangi bir bilgi veremediğini açıklamak için bilardo toplarının çarpışması örneğini gösterir. Hareket halindeki bir bilardo topunun duran bir bilardo topuna çarpmasının sonucu olarak, eğer ilk kez denenen bir durumsa, çarpılan topun hareket kazanacağı bilinemez veya bunun rastlantı sonucu bilinebileceğini varsaysak dahi çarpışan topların hangi yönlere doğru hareketlerini sürdürecekleri konusunda birbiriyle aynı oranda tutarlı varsayımlar oluşturulabilir.²³ Hume'a göre, eğer bizi bu dünyaya ansızın sokuvermiş olsalardı biz yine de itilen bir bilardo topunun bu hareketini başka bir topa geçireceği sonucunu olayı beklemeye hiç gerek olmadan çıkarabileceğimizi sanırız. Ancak bu belirli nesnelere sürekli olarak birbiriyle bağlantılı olduğunu görmemizden kaynaklanan bir alışkanlığın sonucudur.²⁴

²¹ Hume, *İnceleme* 1.2.6.

²² Hume, *İnceleme* 1.1.4.

²³ Hume, *Inquiry* 43-4.

²⁴ Hume, *İnceleme* 1.1.4. Gazâlî, Hume'dan asırlar önce nedenselliği savunan filozofları eleştirmiş ve iki şeyden birinin diğerinin ardından gelmesinin zorunlu olmadığını söyleyerek bunun bir alışkanlık olduğunu dile getirmiştir. Birinin kanıtlanması ya da çürütülmesi diğerinin kanıtlanması ya da çürütülmesini gerektirmediği gibi, birinin varlığı ya da yokluğu diğerinin varlığı ya da yokluğuyla ilgili değildir. Böyle yan yana gelmiş olan şeylerin neden sonuç oluşturması gibi bir durum söz konusu olamaz; onların yan yana gelişi ancak Tanrının takdiriyle açıklanabilir. Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, tah. Mâcid Fahrî, Beyrut: Dâru'l-Maşnık, 1990, s. 195 vd.

Eğer bu konuda bir çıkarımda bulunulabilseydi o zaman, neden sonuç ilişkileri en başından itibaren bir mükemmellik içinde bilinebilirdi. Oysa biz, çok sayıdaki deneyden sonra belli bir olay konusunda güven ve inanç oluştururuz. Hume'a göre, uzun süreli deneylerin sonucu bir kanıtılamaya sayılacak olsa da, yine bu çıkarımın hangi kanıtılamaya sürecine dayalı olduğu sorusu sorulur.²⁵ Görünürde birbirine benzeyen nedenleri, onun hakkındaki bütün akıl yürütmelerin birer alışkanlık olarak ortaya çıktığını söylemeye engel değildir. Olayların nedensellikte birinin lehine sonuçlanması, zihnin birçok görüşünün elbirliği etmiş olmalarından dolayı, imgelemin lehine olarak bu olayı sağlamlaştırıp inanç adı verilen duyguyu oluşturmalarından ileri gelir.²⁶

Örneğin çocuk mum alevine dokunduğunda duyduğu acı yüzünden artık elini hiçbir muma dokunduramamaya özen gösterir; aynı nedenlerin aynı sonuçlara yani muma dokunmanın acı duymaya neden olacağını bekler. Bu beklentinin kaynağı, başka bir ifadeyle, neden ve sonuç arasında varsaydığımız bağlantının kaynağı nedir? Bu noktada Hume, nedenler denilen şeylerin hiçbir niteliğinin nedensellik düşüncesini veremeyeceğini ifade eder. Çünkü nedenlerin tamamında ortak olan hiçbir nitelik yoktur; öyleyse nedensellik düşüncesi nesnelere arasındaki ilişkiden çıkarılmış olmalıdır. Hume'a göre, bu ilişkilerden ilki *bitişiklik* (contiguity) ilkesidir ki, neden ve sonuç olarak düşünülen tüm nesnelere birbirine bitişiktir. Birbirine uzak olan nesnelere de kendi aralarında bitişik olan bir nedenler zinciri ile birbirine bağlanır. İkinci ilişki biçimi *zamansal öncelik* (priority of time) ilişkisidir. Neden her zaman sonuca göre bir an bile olsa önce gelmelidir. Eğer neden ve sonuç aynı anda olmuş olsaydı, ardışıklık diye bir şey olmazdı ve tüm nesnelere eş zamanlı olmak zorunda kalırdı.²⁷

Üçüncü ilke ise *zorunlu bağlantı* (necessary connexion) ilkesidir. Belleğe veya duylara sunulan bir izlenimden neden ya da sonuç dediğimiz bir nesnenin düşüncesine geçiş, geçmiş deneyimlerimiz ile neden ve sonuç olan olayların değişmez birlikteliğine dayanır. Ancak Hume'a göre neden sonuç ilişkisinin

²⁵ Hume, *Inquiry* 46.

²⁶ Hume, *Inquiry* 71.

²⁷ Hume, *İnceleme* 1.3.2.

bilgisine ulaşmak için bitişiklik, zamansal öncelik ve sürekli birliktelik ilkeleri yeterli değildir. Çünkü insanların nedensel ilişki olarak görmediği ancak arka arkaya gelen nesnelere vardır. Bu üç ilişki ile yetinildiğinde nedensel olan ve nedensel olmayan ilişkiler arasındaki ayrım tam yapılmamış olacaktır. Bu ayrımı yapmayı sağlayacak bir unsura daha ihtiyaç vardır. Bu unsur ise zorunlu bağlantı kavramıdır. Hume, insanlarda zorunlu bağlantı fikrinin olmadığını iddia etmez. Ona göre, böyle bir fikir insanların kafasında elbette vardır. Ancak bu fikre kaynaklık eden izlenim nereden gelmektedir? Bu sorunun cevabını bilmek ister. Dolayısıyla Hume, önce zorunlu bağlantı düşüncesinin hangi izlenim veya izlenimlerden doğduğunu görmeye çalışır. Ancak hemen arkasından zorunlu bağlantının doğasını ortaya çıkarabilmek amacıyla bu ilişkinin doğrudan gözlenmesinden vazgeçilmesi gerektiğini ifade eder.²⁸

Sonuç

Hume, rasyonel felsefenin yalnızca septsizime götüreceğini,²⁹ çünkü zihnin kendisini bütünüyle devirerek felsefede en küçük bir açıklık derecesi bile bırakmayacağını söyler. Doğru olan şey, yalnızca kuşkucu ilkelerimize karşın kendimizi genel olarak en ince araştırmalara duyduğumuz eğilime bırakmak değildir. İnsanın doğasının biricik insan bilimidir ve bugüne dek hep ihmal edilmiş bir alandır. Bu bilimi biraz daha fazla güncelleştirmek amacıyla olduğunu belirten Hume, bu kaygısız yolda felsefe çalışan bir insanın, kendi içinde bir eğilim duymasına karşın, kuşku ve duraksamalarla onu bütünüyle yadsıyacak denli ezilen birinden daha gerçek anlamda kuşkucudur. Gerçek bir kuşkucu, felsefi kanısında olduğu gibi felsefi kuşkularında da çekingen kalır ve bu yüzden kendini ona sunan hiçbir suçsuz tatminkârlığı bunlardan ötürü geri çevirmez.³⁰ Hume'un zihin ya da doğal akıl üzerindeki bu uzlaşmaz kuşkucu tutumu, onun metafizik anlamda belirgin bir yere sahip olan ruhun ölümsüzlüğünü de doğal olarak reddetmesine neden olmuştur. Onun septik ve

²⁸ Hume, *İnceleme* 1.3.14.

²⁹ Hume'un akıldan kaçışını simgeleyen yazısı için bkz. Hume, *Essays: Moral, Political and Literary*, ed. T.H. Green & T.H. Grose, London, 1882, I 213-31, *The Sceptic*.

³⁰ Hume, *İnceleme* 1.4.7.

natüralist epistemolojisi, kimsenin görmediği ve aynı zamanda görgül hiçbir şeye benzemediği ileri sürülen varlığa da karşı çıkar.³¹

“Elimize ilahiyat ya da Skolastik metafiziğe dair herhangi bir eser alırsak, kendimize şunu soralım: *Bu eser, nicelik ya da sayıya ilişkin herhangi bir soyut akıl yürütme içeriyor mu?* Hayır. *Olgu durumu ya da varlığa ilişkin herhangi bir deneysel akıl yürütme içeriyor mu?* Hayır. Öyleyse onu ateşe atın, çünkü bu eser, kuruntu ve yanılısamadan başka hiçbir şey içermez.”³²

Hume, neden ve sonuç arasında mantıksal bir zorunluluk ilişkisi olduğu şeklindeki rasyonalist görüşü eleştirir ve deneysel açıdan neden sonuç ilişkisinin zamansal öncelik, mekânsal bitişiklik ve sürekli birliktelik ilişkilerinden ibaret olduğunu savunur. Hume’un felsefeye önemli katkılarından biri, bir zorunlu bağ bulunmadığını gösteren akıl yürütmelerden çok, nesnel anlamdaki nedenselliğin bir sürekli birliktelik olduğu düşüncesidir. O’na göre, zorunlu bağ fiziksel bir zorunluluktur ve sürekli birliktelik zorunluluğu açıklar. Hume’un kabul ettiği nedensellik anlayışına göre, “sürekli birliktelik” nedenselliğin gerçekten de onsuz olunamaz bir kavramsal ögesidir. Gerekli bir koşul olarak tam bir mantıksal zorunluluk değeri taşır. Bir başka ifadeyle iki olay arasındaki ilişkinin nedensel bir ilişki olması için bu iki olayın, büyük bir olasılıkla ve ardışıklığı bozmadan birlikte gerçekleşiyor olmaları gerekir.³³

³¹ Ruhun ölümsüzlüğünü yadsıyan pasajlar için bkz. Hume, MPL II 399-406, *Of the Immortality of the Soul*.

³² Hume, *Inquiry* 173.

³³ Arda Denkel, “Gerçek Neden”, *Felsefe Tartışmaları*, sy. 7, 1990, s. 36-7.